

א

מראשית תולדותיה היתה התפילה היהודית נתונה במתח: בין הדרישה הטבעית שעל האדם המתפלל לשפוך את לבו לפני שבשמים מצד אחד, לבין דגש האחריות והנאמנות למסורתה ורציפותה של הקהילה המתפללת אל אלוהי האבות מצד שני. זה היה דבר של 'כוונה' וזה היה דבר של 'קבע'. חז"ל חיפשו פתרון למתח זה, כלומר, השתדלו לשלב את ה'כוונה' ב'קבע' ואת ה'קבע' ב'כוונה'. "אל תעש תפלתך קבע", אמרו, "אלא רחמים ותחנונים לפני המקום". ובכל זאת – "אסור לו לאדם לשנות ממטבע שטבעו חכמים"!

המתח הזה נשאר כנראה ולא הצליחו החכמים להביאו לידי איזון. אבל מה שלא עשה העיון בבעיה, עשו החיים. מה, למשל, קרה ל'תפילת העמידה' או ל'שמונה-עשרה'? אפשר שבזמן ששמעון הפאקולי 'הסדיר' את ה'שמונה-עשרה' לפני רבן גמליאל עדיין לא תיקנו את הנוסח המילולי של כל ברכה וברכה אלא את 'החתימות' בלבד, כלומר: את סיומה של כל ברכה וברכה, בין מצד הנוסח ובין מצד ההמשך. ייתכן שאת הברכות עצמן התפלל איש איש במילותיו הוא ולפי כוונת לבו. זאת היא הסיבה שעד היום הזה מתפללים בבית הכנסת המסורתי את ה'עמידה' פעמיים. בראשונה היתה זאת הזדמנות לשליח הציבור לסדר את מחשבותיו ואת דבריו עוד קודם שיתפלל את ה'עמידה' בקול רם לפני הקהל.

אך לא ארכו הימים וה'קבע' חדר גם לכאן. כל אחד התחיל להתפלל באותן המילים, או נכון יותר: התגבשו נוסחים שונים ל'שמונה-עשרה', נוסח ארץ-ישראל ונוסח בבל. הזדמנות היחיד להתפלל במילים שלו, היינו ה'כוונה' בניגוד ל'קבע', נדחתה מעתה לסוף ה'שמונה-עשרה'. אחרי הברכה האחרונה, 'שים שלום', הניחו מקום לתפילת היחיד וקראו לה בשם 'תחנונים' או 'נפילת אפיים'; וכנראה היו נופלים על פניהם ממש (עוד בימי הרמב"ם אנו שומעים על מנהג זה).

אבל גם לכאן חדר ה'קבע'. סוף-סוף לא כל כך קל לאדם למצוא את המילים הנכונות לתפילתו. ומדוע עליו לחפש אחר דברים נכונים להביע את מחשבותיו, אם הוא יכול למצוא דברים כאלה מן המוכן בתפילותיהם של מנהיגי הדור?! במסכת ברכות מובאות כמה וכמה תפילות פרטיות שגדולי החכמים היו מתפללים אחרי ה'תפילה' הרשמית. אחת התפילות מסוג זה היתה תפילתו של מר בריה דרבינא, המתחילה במילים: "אלוהי נצור לשוני מרע..." תפילה זו היתה כל כך חביבה על העם עד שהכניסו אותה במקום תפילת היחיד; ומה שהיה לפני כן שטח ה'כוונה' נהפך שוב ל'קבע'. אחרי ה'תפילה' הרשמית לא בחר עוד היחיד במילים שלו, אלא השתמש במילותיו של מר בריה דרבינא!

לתפילתו של היחיד ניתן עכשיו מקום רק אחרי תפילתו של מר בריה דרבינא. ההוראה להתפלל 'תחנונים' נשארה איפוא, ועדיין יכול היה אדם להשתמש במילים שלו ובמחשבות שלו. אבל גם בשטח החופשי האחרון הזה חל לאחורונה ה'קבע', ובשעת ה'תחנון' בבית כנסת מסורתי אין אנו צריכים לדאוג למצוא את המילים, ויש מהן דפים רבים בסידור המסורתי, ובייחוד לימים שני וחמישי. כך כבש ה'קבע' את המבצר האחרון של תפילת היחיד, של שפיכת הלב לפני האל השומע תפילה. מה שנשאר מתפילת היחיד קיבל את מקומו או לפני התחלתה של התפילה הציבורית או אחרי סופה, כאשר הרבה אנשים כבר יוצאים מבית הכנסת. ה'קבע' ניצח.

אבל לא לגמרי! אין לך תפילה בלי כוונה, ואין לך דור של יהודים מתפללים שלא הכניסו דבר חדש בתוך המסגרת של התפילה הקבועה. הדן של רדיפות ושל ישועות, שפע השירה ושיאייה של הפילוסופיה, לימוד התורה ורמזי ה'חכמה הנסתרה', כולם מצאו את דרכם אל תוך הליטורגיה היהודית. כל אלה הם השאיפות לשיר לה' שיר חדש, לשפוך את הלבבות לפניו ולתת לפניו ביטוי לצורכי הזמן. אפשר לומר שתולדות התפילה היהודית היו מאז ומעולם תולדותיה של רפורמה. כל מי שהכניס חומר חדש לתוך מסגרת התפילה הפשוטה שתיקנו התנאים, אמר בכך שאינו מוצא סיפוק רוחני שלם במסורת האבות והראה שהוא זקוק לחידושים, לאפיקים חדשים ל'כוונה' שלו. בלשון דורנו אנו הרי הוא 'מתקן דת' ורפורמטור!

והנה ראייה ברורה למה שאמרנו: בימי הגאונים, כאשר רצו להכניס את 'כל נדרי' לתוך תפילת ערב יום הכיפורים, היתה בישיבות בבל התנגדות עזה (שם קראו את אמירת ה'כל נדרי' בשם 'מנהג שטות')! – שם נלחמו בדבר באותם הכעס והזעם והאיבה, שבהם הצטיינו שומרי-המסורת במאה ה-19, כאשר רצו הרפורמים לבטל את אמירת ה'כל נדרי'.

ועוד ראייה: הכנסת הפיוטים לתוך התפילה. החוקרים עדיין מחפשים את המאורע ההיסטורי המיוחד שהוא היה הגורם המכריע להכנסת הפיוטים לתוך תפילת הציבור. יש המייחסים את הגורם הזה לאיסור שאסר הקיסר יוסטיניאנוס על הדרשות בבתי הכנסת וחושבים שדברי חז"ל שנאסר לאומרם בתוך הדרשה, נאמרו עכשיו במסגרת הפיוטים שכלפי חוץ לא היו אלא 'תפילות', והקיסר הרי לא אסר את התפילות. ויש שמחפשים את מקורם של הפיוטים בבבל, שגם שם היו 'שעות השמד' וגם שם, לפעמים, היתה הממשלה מתערבת בענייני הדת של היהודים. אפשר שצדקו בעלי שתי השיטות גם יחד, ואולי אין לחפש אחרי מקרה מסוים אחד. אבל מבחינה אחרת אפשר לומר שהפיוט כשהוא לעצמו אינו תולדת הרדיפות מכול וכול. אמנם, יש פיוטים שחותם התרבות הביזנטית טבוע בהם, והם גדושים מדרש ואגדה והלכה, ואפשר לייחס פיוטים מסוג זה לאיסורו של יוסטיניאנוס. אבל יש פיוטים אחרים שנכתבו בידי פייטנים עלומי-שם, ולא

קל כל כך לייחס אותם בדיוק לאיזה מאורע שהוא. ויש גם שירים פשוטים יותר, שרוח הפיוט – במשמעותו הטכנית – עדיין אינה פועמת בהם, ובכל זאת הם אבות לפיוט הטכני המאוחר. שירים כאלה אנו מוצאים כבר בזמן קדום, בחוגים של 'יורדי המרכבה' ואחרים מלומדי תורת הסוד. אמור מעתה, שיותר משגרמו מאורעות היסטוריים ליצירת הפיוט, גרמו לה השאיפות לתת ביטוי ל'כוונה' שכבר מצאנו אותן במקרא עצמו: 'שירו לה' שיר חדש'!

ומה לא עשו כדי להרחיק את הפיוט! מורי ההוראה ראו בפיוט 'רפורמה' ממש, ורבים מהם אסרו על אמירת הפיוטים לחלוטין. אחרים מצאו איזו פשרה שהיא: התוכן של הפיוט צריך היה להיות מקביל במקצת לתוכן התפילה שהוכנס בה. ובכל זאת לא ראו החכמים השמרניים את הדבר בעין יפה. אפשר בהחלט לומר שהפיוט הוכנס לבית הכנסת על אף התנגדותם של הרבנים, והכנסת הפיוט היא אחד מסימניה המובהקים של הדמוקרטיה הנהוגה בבית הכנסת בכל דור ודור.

איננו יכולים להתעלם ממהתלת ההיסטוריה. אותם חוגים שבימי הביניים התנגדו בכל תוקף לפיוט, אותם רבנים שומרי משמרת משכן ה' שגרסו 'חדש – אסור מן התורה', הם – או נכון יותר, יורשיהם – נהפכו למעריציו הגדולים ביותר של הפיוט ולמגיניו הנלהבים ביותר במאה ה-19, כאשר המתקנים הראשונים התחילו את פעולתם דווקא בביטול הפיוטים! הרפורמה של דור אחד מהווה תמיד את האורתודוקסיה של דור שני. חידושים כגון 'כל נדרי' והפיוטים נעשו כמעט להלכה למשה מסיני. כך דרכה של כל דת ושל כל רפורמה; ועולם כמנהגו נוהג.

ב

אל נא נעלים איפוא עין מן העובדה שבתולדות התפילה של עם ישראל הרפורמה היא תדירה. אין לך דור שלא הטביע את חותמו על סידור התפילות המסורתיות – דרשני ארץ-ישראל בזמן המדרש, גאוני ישיבות בבל, המשוררים של 'תור הזהב' בספרד, קורבנות מסעי הצלב במדינות אשכנז ועוד ועוד, עד המקובלים של צפת והחסידים במזרח אירופה. כל אלה הכניסו בדורם חומר חדש; כל אלה היו מתקנים שנתנו את דעתם על בעיית המתח בין ה'קבע' ובין ה'כוונה' בענייני התפילה.

ואף – על – פי כן לא היו המתקנים הללו מתקנים במובן של המאה ה-19. עד המאה ה-19 היתה הרפורמה הליטורגית עניין של הוספה. מסגרת התפילה הלכה ונתרחבה, דור דור והתוספות שלו. אבל מעולם לא העזו להשמיט! מה שהיה 'כוונה' לדור אחד הפך ל'קבע' של דור אחר, והדור האחר הוסיף את ה'כוונה' שלו מבלי לשלוח את ידו במה שכבר הפך ל'קבע' עד שהיסודות הקבועים שבסידור התפילה הכריחו את המתפלל בכוונה להישאר בבית הכנסת בבוקר שבת במשך ארבע-חמש שעות.

אבל בני ישראל יש בהם שיכולים לכוון את לבם בתפילה במשך זמן ממושך כל כך, ויש גם כאלה, וייתכן שהם הרוב, שאין הדבר בגדר יכולתם. ומה הם עושים? או שאינם משתתפים בתפילה בהתחלטה או שהם יוצאים מבית הכנסת לפני סיום התפילה. גם אלה הנשארים יש שהם מסיחים את דעתם מן התפילה ועוסקים בשיחות חולין, והרעש בבית הכנסת לעתים איום!

כך היה המצב בתחילת המאה ה-19, שעה שעלו על במת ההיסטוריה המתקנים הראשונים ביהדות של העת החדשה. לפנייהם עמדו גם בעיות אחרות: חומות הגטו כבר נפלו. החוש האסתטי שכמעט התנוון במשך דורות הגטו שוב תבע את שלו. לימודי החול הביאו לצמצום בלימודי קודש, ורבים מבני הדור הצעיר כבר לא שלטו כראוי בשפה העברית. אנשים כאלה ידעו היטב איך להוקיר את רגלם מבית הכנסת ואפילו המירו את דתם והתנצרו באלפיהם.

איך למנוע את ההתבוללות הזאת, איך להחיות שוב את ה'כוונה' האמיתית בלבותיהם של ישראל ואיך לחזק את היהדות בקרב התרבות המערבית הכללית? אלה היו השאלות. התנועה הרפורמית התיימרה לתת את התשובות. דרכה הראשונה היתה שיפור טקס התפילה והוצאת סידורים חדשים.

(1) המגמה הראשונה היתה קיצור התפילה. כמה חזרות יש בתפילה המסורתית! את ה'אשרי' אומרים פעמיים בתפילת שחרית; את ה'עמידה' מתפללים ארבע פעמים בשבת בבוקר, פעמיים בשחרית ופעמיים במוסף; 'קדישים' יש לרוב. המתקנים ביטלו את החזרות האלה, וקיצרו גם קצת בנוסח התפילות שהשאירו. למשל, בתפילת 'ישתבח' אנו אומרים שנאה לה' אלוהינו "שיר ושבחה הלל וזמרה עוז וממשלה נצח גדולה וגבורה ותפארת קדושה ומלכות ברכות והודאות מעתה ועד עולם". רוב הסידורים הרפורמיים הסתפקו בפחות מזה, והשמיטו אחדים מן השמות הנרדפים. כן עשו בתפילות אחרות.

(2) מגמה שנייה היתה שהתפילה תהיה מובנת למתפלל, ואם המתפלל אינו מבין עברית, מוטב שיתפלל בלשון שהוא מבין. על אף התנגדותם של האורתודוקסים, יש למגמה זו על מה לסמוך בספרות ההלכה. בשנת 1818 הוציאו המתקנים ספר עברי בשם 'אור נוגה – נוגה צדק', ספר 'שאלות ותשובות' בצורה המסורתית, שבו הביאו את כל המקורות הרבניים המתירים ואפילו מחייבים להתפלל בשפה המובנת. ואף על פי כן לא הרחיקו לכת, ודוגמה לכך הוא סדר התפילות שהופיע בברלין בשנת 1817. בהקדמה ארוכה – לפי סגנון התקופה – אנו קוראים שכבודה של הלשון העברית במקומו מונח, אבל היות שהלשון הגרמנית היא שפת אמנו ראוי שנשתמש בה גם בתפילותינו. גם היא לשון הקודש בשבילנו. אחר כל הדברים האלה (וזהו קיצורם הנמרץ!) אנו מצפים לתפילה שהיא כולה גרמנית. לא היה ולא נברא! אמנם קוראים כמה פרקים מספר תהילים בגרמנית ומתפללים בעד שלום המלכות בגרמנית ונותנים כבוד לתורה בזמן הוצאתה ובזמן הכנסתה בדברי שבח גרמניים, אבל את 'קריאת שמע' וברכותיה אומרים בעברית, ואת ה'שמונה-עשרה' מתפללים בעברית וכן הלאה. דבר זה הוא טיפוס לרוב הסידורים הרפורמיים – פרט לסידוריו של הזרם הקיצוני ביותר שעליו עוד נרחיב את הדיבור. (מעניין שגם המתקנים באנגליה, כבר בשנות ה-40 של המאה ה-20, הכניסו

לסידורים שלהם תפילות חדשות בשפה העברית. ובמהדורה השישית של סדר התפילות שלהם, שיצאה בשנת 1931, הכניסו תפילות חדשות נוספות באנגלית ובעברית. משם עברו תפילות אחדות לסידור ה'ריקונסטרוקטשוניסטיס' בארצות הברית; ומן הכלי השני הזה עברו קטעים גם לתוך הסידור של קהילת 'הר-אל' בירושלים).

(3) מגמה שלישית, שרק בה אפשר לראות הסתייגות מסוימת מן המסורת, היתה התאמת התפילה למצבה של האמונה בזמן הזה. במילים אחרות: השאיפה לאמת – אל לנו לבקש בפינו דברים שהלב אינו רוצה בהם. אם אין לנו מאמינים שהקורבנות הם דרך עבודה העולה על התפילה, אל לנו להתחנן לפני אלוהים שיחזיר את עבודת בית המקדש למקומה. אם אין לנו מצפים לביאת משיח בן-דוד ולחידוש המלוכה בציון, אנו חייבים להתפלל לבוא הגאולה במקום לבוא הגואל. אם אנו מרגישים את עצמנו בבית באשר אנו שם, אל לנו לבקש מאת הקב"ה שיביאנו לשלום מארבע כנפות הארץ ויוליכנו קוממיות לארצנו ואם אין לנו מאמינים במציאותם של מלאכים, ואם אנו מאמינים, בניגוד לכך, שהאדם עומד לפני האלוהים בכבודו ובעצמו, בלי מתווכים, אין להניח למלאכים להופיע בסידור.

המגמה השלישית הזאת התבטאה לפעמים בשינויים בנוסח המקובל ולפעמים רק בשינויים בתרגום הגרמני והאנגלי. כך, למשל, השאירו רוב הסידורים הרפורמיים (פרט לסידורים האמריקניים) את נוסח הברכה "ברוך אתה ה' מחיה המתים" במקור העברי, אלא שבתרגום דיברו על הישארות הנפש ולא על תקומת הגוף. בדרך כלל היו נוטים יותר לצד האמת, ואם חדלו להאמין באיזו אמונה מסורתית שהיא, היו משנים גם את נוסח התפילה שבה באה האמונה הזאת לידי ביטוי. למשל, במקום החתימה "ברוך אתה ה' המחזיר שכינתו לציון", המבוססת על האמונה שעבודת הקורבנות היא העבודה המעולה, ושעלינו לצפות ליום שבו יחזיר הקב"ה את עבודת בית המקדש למקומה ויהיה קרוב לעובדיו – העדיפו רוב הסידורים הרפורמיים את נוסח הקדום, נוסח שכבר השתמשו בו הכוהנים לפני חורבן הבית: "ברוך אתה ה' שאותך לבדך ביראה נעבוד". ולפעמים היו מחזיקים באמונה המסורתית, אלא שהעדיפו לבטא את הרעיון באופן חיובי במקום בצורה השלילית שבנוסח המסורתי. בנוסח המסורתי של תפילת שחרית לשבת נאמר (בנוגע ליום השבת): "ולא נתתו ה' אלוהינו לגויי הארצות, ולא הנחלתו מלכנו לעובדי פסילים, וגם במנוחתו לא ישכנו ערלים, כי לישראל עמך נתתו באהבה..." רוב הסידורים הרפורמיים, אם השאירו את הפסקה הזאת, הסתפקו באמירת: "ונתתו ה' אלוהינו לעמך ישראל באהבה..." וכיוצא בזה בנוגע לתפילת 'עלינו לשבח', שבצורתה המסורתית נותנת שבח לאדון הכול "שלא עשנו כגויי הארצות, ולא שמנו כמשפחות האדמה, שלא שם חלקנו כהם וגורלנו ככל המונם". רוב הסידורים הרפורמיים משבחים לאדון הכול "שבחר בנו ליחד את שמו וקירבנו לעבודתו". ובנוגע לקורבנות, הבולטים כל כך בתפילת 'מוסף', או שהשמיטו את ה'מוסף' לגמרי, או שהפכו את העתיד לעבר, ובמקום התפילה לחידוש הקורבנות בעתיד, הזכירו את הקורבנות "שהקריבו לפניך אבותינו" בעבר.

ג

אנו יכולים להבחין בין שלושה זרמים בליטורגיה הרפורמית.

(1) הזרם הראשון מסתפק בקיצור החומר המסורתי ובשינוי הנוסחאות במידה שהדבר היה דרוש לפי אמונת בני הזמן. מלבד זאת הכניס הזרם הזה גם תפילות אחדות בשפה המדוברת – להוצאת התורה ולהכנסת התורה, להזכרת הנשמות, לשלום המלכות וכיוצא בזה. אבל התפילות החדשות היו מעטות ובדרך כלל המשיך הזרם הזה את הצורה המסורתית של התפילה בציבור. לזרם הזה שייכים כמעט כל הסידורים הרפורמיים בגרמניה, ובמאה ה-19 לא היתה קהילה גדולה בגרמניה שלא הוציאה לאור את הסידור שלה. רק במאה העשרים התחילו היהודים המתקדמים בגרמניה להשתמש ב'איינהייטסגעבעטבוך' שלהם, הסידור המתוקן שהיה רצוי ומקובל על רוב הקהילות. לזרם הזה שייך גם סדר התפילות של המתקנים באנגליה, שיצא לאור בשנת 1841, וגם הסידור 'מנהג אמריקה' שהוציא הרב יצחק מאיר וייז, המארגן הגדול של היהדות הרפורמית בארצות הברית. (כדאי לציין שבמאה ה-19 קמה בארצות הברית גם התנועה המסורתית; וגם מייסדיה הוציאו לאור סידורי תפילה. וראה זה פלא: שמרנים אלה, רבנים כמרקוס יאסטרוב ובנימין סולד, הרחיקו לכת בשינויים שהכניסו לתפילה יותר מווייז!).

(2) הזרם השני כמעט שאינו מתחשב כלל במסורת. לא זו בלבד שהוציא את הלשון העברית במידה רבה מתוך הסידור אלא שגם מבחינת התוכן והצורה לא שאף להתאים את עצמו למטבע שטבעו חכמים. זרם זה התיימר לתת בידי המתפללים חומר לתפילה וחומר להתבוננות, המתאימים – לפי דעתם של מחברי סידורים אלה – לחוש האסתטי ולרמת ההשכלה של האדם המודרני. לאמיתו של דבר השתמשו גם בחומר מן הסידור המסורתי. אך זה היה, אם אפשר לומר כן, דבר של מקרה, כביכול. הם לא היו מעוניינים לבנות 'בית-נכות' של התפילה היהודית העתיקה או לעורר את זיכרונות העבר של עם ישראל. נציגו של הזרם הזה הלוא הם הסידור של ה'רעפורמגעמיינדע' בברלין, קהילתו של שמואל הולדהיים הקיצוני, הסידור של הקהילה הליברלית בלונדון, בהנהגתם של קלוד מונטיפיורי, ישראל מתוק ולילי מונטגיו, והסידור של כמה מן הרבנים הרפורמים בארצות-הברית במאה ה-19, שהוציאו לאור איש-איש את סידורו.

(3) בין שני הזרמים הנזכרים למעלה התגבש זרם שלישי, ששאף להיות 'כשר לשתי הדעות', כלומר, להיות נאמן למסורת וגם להיות

ער לדרישות הזמן החדש. נציגו הראשון של הזרם הזה היה הרב דוד איינהורן, שהגיע מגרמניה לארצות הברית במאה האחרונה ושימש כרב בבלטימור. שם הוציא לאור את סדר התפילות שלו 'עולת תמיד' בעברית ובגרמנית. בסידור 'עולת תמיד' אנו מוצאים, אף כי בקיצור ובשינויים המתאימים לתיאולוגיה של המחבר, את רוב התפילות הקדומות ביותר שהגיעו אלינו מתקופת התנאים, כגון 'קריאת שמע וברכותיה' וה'עמידה', המובאות שם בעברית ובגרמנית. אבל מלבד אלה הכניס איינהורן לתוך סידורו חומר חדש רב שכתב בעצמו בשפה הגרמנית. אמנם, תפילות חדשות אלה מקורן במסורת התפילה היהודית, אך איינהורן נתן להן צורה חדשה לגמרי, שבה מצאו את ביטויים הרעיונות, הרגשות והשאיפות של היהודי המודרני. איינהורן הצליח למצוא את המיזוג הנחוץ בין ה'כוונה' ובין ה'קבע' שעליהם בנויה התפילה היהודית האמיתית, והסידור שלו שימש יסוד לסידור המקובל ביותר על הקהילות הרפורמיות בארצות הברית – הוא, ולא הסידור 'מנהג אמריקה' של וייז! 'סדר תפילות ישראל', הסידור הרשמי של הקהילות הרפורמיות בארצות הברית, ערוך על פי השיטה שהחזיק בה איינהורן ב'עולת תמיד' שלו. הוא נותן מקום הן למסורת הן לדרישות הזמן.

ד

ייתכן שסוף-סוף נוכחנו לדעת שאמנם אפשר למלא את בית הכנסת סקרנים וקהל צופים, פעם או פעמיים על ידי חידושים ושינויים. אבל דרך זו אינה מביאה בהכרח לידי תפילה בכוונה ולידי תפילה תדירה. אלה שהתפילה בשבילם היא 'טבע שני' אינם זקוקים לשינויים המעוררים את התעניינותם, ואלה שאי-אפשר להם להתפלל מחוסר האמונה באל שומע תפילה אינם זקוקים לבית הכנסת ולסדר תפילות מכול וכול. אם הם מחפשים איזו דרך או גישה אל עולם התפילה, הם בוודאי יודעים כבר שהתפילה היא עניין לעצמו וספרי לימוד מדעיים עניין לעצמו.

בזאת הגענו לבעיית התחדשותה של התפילה הרפורמית. יש כבר ניסיון של למעלה מ-150, שממנו אפשר ללמוד. אחד הדברים שלמדנו כבר הוא ההבדל בין עולם המדע ובין עולם השירה, וכן שהתפילה שייכת לעולם השירה ולא לעולם המדע. לכך אפשר לומר שטעו המתקנים הראשונים טעות גדולה כשהבינו את הסידור המסורתי הבנה מילולית ולא הבנה פיוטית. אם כל מילה ומילה שאנו מתפללים צריכה להתאים ולהקביל לתיאוריות החדשות ביותר במדעי הטבע או בהיסטוריה, עלינו להעדיף את המעבדה על פני בית הכנסת. המורשה השכלתנית של המאה ה-19 מהווה את ה'קבע' שבתפילה הרפורמית; שוב הגיע הזמן להדגיש ולהכניס את ה'כוונה': אמנם, נקצר את התפילה המסורתית וניתן בה ביטוי גם להווייתנו ומצבנו, נשמיט את מה שנוגד לחלוטין את השקפותינו ואת אמונתנו, אבל גם נלמד להעריך ולהוקיר את הצד הפיוטי ואת הצד ההיסטורי, המהווים שניהם את החוליה החזקה בשרשרת הדורות של עם ישראל שעמדו והתפללו לפני אביהם שבשמים.

התחדשותה של התפילה הרפורמית תבוא מן הצד הפיוטי ומן הצד ההיסטורי ואולי גם מן הצד המיסטי. אך יבואו זמנים שבהם יהיו גם היסודות האלה ל'קבע', ודורות חדשים יבקשו שוב לתת ביטוי ל'כוונה' שלהם.

"שנינו: 'לאהבה את ה' אלהיכם ולעבדו בכל לבבכם' (דברים יא, יג) – איזו היא עבודה שהיא בלב? הוי אומר: זו תפילה" (בבלי, תענית ב, ע"א).

"כל הנשמה תהלל יה' (תהילים קנ, ו) – על כל נשימה ונשימה שאדם נושם צריך לקלס את יוצרו" (בראשית רבה יד, ט).

"אבא בנימין אומר: אין תפילה של אדם נשמעת אלא בבית הכנסת, שנאמר: 'לשמוע אל הרנה ואל התפלה' (מלכים א ח, כח) – במקום רינה שם תהא תפילה. אמר רבין בר ר' אדא אמר ר' יצחק: מנין שהקדוש ברוך הוא מצוי בבית הכנסת? שנאמר: 'אלהים נצב בעדת-אל' (תהילים פב, א)" (בבלי, ברכות ו, ע"א).

המאמר התפרסם לראשונה בשלהבת - ביטאון היהדות המתקדמת בישראל, 18 (קיץ תשל"ז), עמ' 6-11.

